

բափողին տեղ կայսերական արծիւը փոխանակուած է:

Այս տոհմին իտալական անդրանիկ ճիւղաւորութենէն, որ հաստատուեալ էր Բերգա-մոյի մէջ, 1498ին ծնաւ Տորկուատտոյի հայրը՝ Բեռնարդոս Տաստոյ, հանձարեղ բանաստեղծը, և այնքան շուտով զարգացաւ զեղեցիկ դպրութեանս սապարդին մէջ, որ զեռ 16 տարուան հասակին՝ ժամանակին համարաւոր զբաղէտներուն հետ բարեկամութեան և աշխատակցութեան կապեր հաստատեց: Սակայն թախտը չծիծաղեցաւ իրեն, այլ մանաւանդ թշուառութիւններու շարք մը՝ զինքն այն վիճակին հասուց՝ որ ստիպուեցաւ կեանքի և ապրուստի ապահովութիւն փնտռել՝ իբրեւ ոստանիկ մը՝ զանազան իշխաններու հովանաւորութեան ներքեւ և ապարանքի և պաշտամանց մէջ ապրիլ, որոնց քով ամէն տեղ փայլեցաւ ոչ միայն իրեն աշխուրժ և իմաստանխոյժ ծառայութիւններով, այլ նաև բնածիր բանաստեղծական հանձարով. այսպէս կը տեսնենք զինքը պատուոյ և փառքի մէջ՝ նախ 1625ին Վուիտոյ Հռանդոն՝ Եկեղեցական իշխանութեան զօրավարին քով իբրեւ զբաղիկ, 1629ին՝ Պէրարայի Պաուլուսոյ ծառայութեան մէջ, որ էր զուտոր Վաղդիլոյ Լուդովիկոս ԺԲ. Թաւառին, 1631ին՝ Սալեռնոյ իշխանին քով, որուն հետ զնաց միանալու 1635ին՝ Կարուլոս Հինգերորդ կայսեր՝ Տուրինի Պէյին զէմբրած արշաւանքին, ուր փայլեցաւ նաև զէնքերու մէջ ցոյց տուած քաջագործութիւններով: Տուրինէն անցաւ Սպանիոս և յետոյ անկէջ ալ Վենետիկ, ուսկից Սալեռնոյ վերադառնալով՝ հոն ամուսնացաւ Պորցիա հուրուստ և գեղեցիկ օրիորդին հետ, որ էր զուտոր Պիստոյացի Յակովբ Կէ Ռոսսիի:

Իւր հարսին հետ միասին Սալեռնոյէն փոխադրուեցաւ Սորբիտոյ, ծովաձայնաց պալատան մը մէջ, ուր նախ Կոնսէլիա առնունով զուտոր մ'ունեցաւ և յետոյ Տորկուատտոյ կոչուած մանչ զաւակ մը՝ որ խանձարեղ մէջ մեռաւ. որուն մահուան համար զգացած ցաւը կրցաւ մեղմել կամ անշնտացնել երկրորդ մանչ զաւակի մը ծնունդը 1644ին, մարտի 11ին, որ պիտի ըլլար իրեն անուրը ապագային մէջ կրկնակի անմահացնող և խաւիթի գերագոյն պարծանքներէն մին՝ Մեծ Քերթողն ՏՈՐԿՈՒՍՏՈՑ ՏԱՍՍՈՑ:

*
* *

Մանոյ՝ ապագայ Մեծ Քերթողին կենսագրութիւնը գրողը՝ կը ներկայացընէ մեղի

փոքրիկ Տաստոյի մանկութիւնը իբրեւ զարմանալի սքանչելիք մը. զեռ եօթը ամսական չեղած, կը գրէ, որդէն խապերէն բառերը մաքուր հնչեմամբ կ'արտաբերէ, մինչդեռ նոյն հասակի մէջ գտնուող սովորական տղայք հազիւ միավանկ բառերը կրնան հնչել: Հայրը տեսնելով տղուն զարգացման կարգէ զուրս ընդունակութիւնը՝ բաւական չհամարելով ծնողաց խնամքը՝ տղուն կրթութիւնը ձեռնարկէ նեց նաև յատուկ դաստիարակի մը հոգաւ ծովքեան, սնոր մտքի և սրտի կրթութեան համար. և այս պատճառաւ 1646ին փոխադրեց ընտանիքը Սալեռնոյ քաղաքը՝ շքեղ բնակարանի մը մէջ՝ որ զարգարուած էր գեղարուեստական նկարներով և որմակալներով (կոյրիկ), և ուր կեանքի դիւրութեան ամէն միջոցներով օժտեց իր փոքրիկ զերգաստանը:

Երբ Տորկուատտոյ եօթը տարեկան եղաւ՝ բաւական չեղած՝ դաստիարակին ունեցած մտաւորական պաշարը՝ զոչացումն և յազուրդ տալու հանձարեղ տղուն մտքին, որ շքեղագիշտ սրամտութեամբ և երևակալութեան զարմանալի զօրութեամբ օժտուած՝ ամէն բան կ'ըմբռնէր, ամէն բանի պատճառը կ'ուզէր հասկնալ. Ուտի խնամոտ հայրը փախադրեց իր ընտանիքը Կապրի քաղաքը, ուր զետեղեց տղան 1651ին՝ Յիսուսեանց նորակառոյց վարժարանի մը մէջ: Հոն ուսաւ Տորկուատտոյ խալերէն, լատիներէն և յայն լեզուները և նոյն լեզուներով արձակ և ոտանաւոր գրելու արուեստը: Դեռ ութը տարեկան էր՝ երբ անալին անգաժ իրեն գրած խալերէն ընտիր դատուած ճառիկներ և ոտանաւորներ՝ հասարակաց առկն իրմէն արտասանուելու մրցանակին արժանացան,

Աշտարակոյս է՝ որ դաստիարակութեան մը առաջին տարիները՝ հիմունքը կը կազմեն տղոյ մ'ապագայ կենսութիւն և գործերակերպին: Տորկուատտոյի կարգէ զուրս երևակալութեան յատկութիւնը՝ եթէ մանկութեան ժամանակէն ինչպէս որ պէտք էր իրեն դաստիարակներէն գիտցուած ըլլար ուղղութիւն միշտ հպատակելու՝ սանձուած կամ չափաւորուած կամքի զօրութեան և խոհական առաջնորդութեան, անշուշտ կարգ մը դժբախտութիւնները անհետ պիտոր ըլլային Տորկուատտոյի ապագայ կեանքէն: Այս տեսակէտով զուցէ ակամայ պակած կամ չեն յաղոց՝ Տորկուատտոյի մանկութիւնը կրթող Յիսուսեան Հայրերը: Այսպիսի սուր մտքով և վտուռուն երևակալութեամբ օժտուած մանկան մտքին մէջ՝ բաւական չէր գեղեցիկն զարգացումը, այլ պէտք է արմատանար և

տարրանար հոն նաև փորձառական ուղղա-
միտ դատողութիւնը, որ առաջնորդ ըլլար
կեանքի պատահարներուն մէջ։ Չոր օրինակ,
կրօնքը պէտք չէր Տրկուստոյի երեակա-
յութիւնը վրդուէր կամ սարսափներով լե-
ցնէր, այլ պէտք էր առաջնորդել զայն և
քաղցրացնել, քանի որ կրօնքի քաղցու-
թիւնն զգալու մեծապէս տրամադրուած էր
անոր սիրտը, և որուն համոզումներուն ա-
ւելի պէտք պիտի ունենար Տրկուստոյ թէ
իր ընտանեաց և թէ՛ իր անձին սպազայ
թշուառութեանց մէջ, որոնք 1647ին սկսան
դառնանքն իրեն հօրը և խաղաղ ընտանեաց
վիճակը։

Կարողաւ Ե. կայսեր տեղակալ՝ Նապոլի
քաղաքին փոխարքայն Գոն Պետրոյ Տոն-
տացի՝ փորձեց Սպանիա հաստատուած և չա-
տասարկնորեան ստեղծող նաև Նապոլիի մէջ
ալ հիմնարկել։ Քաղաքացիք բուն կերպով
ընդդիմացան, և հակառակ փոխարքային
լանդերուն՝ պատգամաւորութիւն մ'ուղար-
կեցին կայսեր, և պատգամաւոր ընտրուեցան
իշխանն Սանսեւերինոյի և Բեռնարդոս Տաս-
տոյ։ Խորամանկ փոխարքայն գիտցաւ ծա-
ծուկ կերպով կայսեր միտքը գրգռել քաղա-
քացւոց և անոնց պատգամաւորներուն դէմ,
որով ամէն ճարտասանական խօսքի հնարք-
ներ ի գործ դնելով հանդերձ՝ չկրցան կա-
սեք յալոյթիլը բոլորովին հանգարտեցնել-
ուստի թէպէտ և չառատարկնորեանքն ստեղծին
հաստատութիւնը խափանուեցաւ, բայց կայ-
սեր նեոման ազատագրին հետ՝ քաղաքաց-
ւոց վրայ տուգանք դրուեցաւ հարկեր հազար
գումպատի վճարումն և զէնքերու յանձնումն,
որով քաղաքն՝ ամենաառաջատարիւ տիտղոսն
ընդունեցաւ կայսեր կողմանէ։ Երբոր Սան-
սեւերինի իշխանն և Բեռնարդոս Նապոլի
վերադարձին՝ քաղաքացիք ընդունեցան զա-
նոնք ամենամեծ ուրախութեան ցոյցերով՝
իրեն հայրենեաց ազատարարներ։ Այս եղած
համակրութեան ցոյցերը շատ դառն եկան
խորամանկ փոխարքային, որ երբորեցաւ
պատգամաւորներէն վրէժն առնելու։ Նախ՝
գրկեց Սանսեւերինոյի իշխանը այն եկա-
մուտներէն՝ որոնք կայսերական արտոնագրի
մը չնորհչու կը վճարուէր իրեն Սալեմնոյի
մաքսատնէն, և ասով ալ գոհ չըլլալով՝ գաղ-
տընաբար վարձեց սիկարեան մը՝ որ թէ և
չյաջողեցաւ սպաննելու իշխանը, բայց վի-
բաւորեց զինքը՝ երբ նա Բեռնարդոսի հետ
գալու ի Սալեմնոյ ճամբայ ինկած էր, և թէ-
պէտ չարագործը բռնուեցաւ, այլ անպա-
տիժ՝ ազատ թողուեցաւ։ Այսպիսի անիրաւ
և բռնաւոր վարմունքի դէմ՝ իշխանը Բեռ-
նարդոսի հետ գնաց դարձեալ կայսեր քով

բողոքելու։ Բայց տեսնելով որ կայսրը՝ զինքը
յանցապարտ մանաւանդ քան թէ ուրիշին
չարութեան գոհ մը կը համարի, հասկըցաւ
որ փոխարքային խորամանկութիւնը յաղ-
թանակ տարեր էր արդարութեան դէմ,
ուստի լաւագոյն համարեցաւ օտար իշխա-
նութեան մը ծառայել, և Բեռնարդոսի հետ
գնաց Փարիզ և պալատական մ'եղաւ Հեն-
րիկոս Երկրորդի սարժուեաց, և շանաց օ-
տարին զէնքերուն զօրութեամբ վերադառ-
նալու հայրենիքը և ձեռք բերելու կորսն-
ցուցած իրաւունքները։ Բայց օտարէն իրեն
խոստացուած զէնքերու օգնութիւնն անգոր-
ծադիր մնաց, իսկ փոխարքայն թէ՛ զինքը և
թէ՛ Բեռնարդոսը հարեւիքէն ապստամբ հրա-
չակելով՝ անոնց երկուքին ալ ստացուածները
արքունեաց գրաւուելու հրովարտակն հրա-
տարակեց։

Այսպէս ուրեմն Տաստոյի պալատը և ու-
նեցած բոլոր իրեղէններն և հարստութիւնը՝
յափշտակուեցան իրեն ընտանեաց ձեռքէն,
որոնք չգտան իրենց թշուառութեանց ա-
պստանաւորան քնակտրան մը՝ ճոխութենէ
յետին աղքատութեան մէջ յանկարծ գա-
հակիժուելով։

Այսպիսի աքսորի մը դառն պարագային
մէջ միակ օգնութիւնը որ պիտի կարենար
իրեն ընտանիքը թշուառութենէ փրկել՝ պի-
տի ըլլար իւր կնոջ եղբայրներուն ընդիւ-
պալարայանութիւնը, որոնք Նապոլիի մէջ աղ-
ղեցիկ անձինք էին և խնամակալ էին կնոջը
հայրենական հարստութեան ժառանգութեան
իրաւունքին։ Բայց անոնք ոչ միայն չուղեցին
օգնել Բեռնարդոսի, այլ նաև անոր թշուա-
ռութենէն օգուտ քաղելով՝ իրենց ազաւու-
թիւնը գոհացուցին, և զթոյ զգացմունքը
խղիւղով դէպ իրենց դժբախտ քոյրն և անոր
անձիլ գաւակները՝ դիւակուն հաճոյք մ'ու-
նեցան թշուառներն աւելի ևս թշուառացնե-
լու։ Ստեպ նամակներ կ'ընդունէր Բեռնար-
դոս իր կնոջմէն՝ որ կը պաղատէր փրկելու
զինքը և խնջ գաւակները, իւր եղբայրնե-
րուն ձեռքէն և անոնց հետեցած դժբախտի
վիշտերէն։

Բեռնարդոսի սիրտը չդիմանալով իւր ըն-
տանեաց աղէտներուն՝ խնդրեց Սանսեւերի-
նոյի իշխանէն (որուն այնքան անձնատու-
րութեամբ գոհեր էր ինքզինքը) բաժնուելու
իրմէն, և անձամբ երթալու դարման տա-
նելու իւր ընտանեաց աղէտներուն։ Չիջաւ
իշխանը և տարեկան երեք հարիւր ոսկի
սկուտ թոշակ կապելով՝ արձակեց Բեռնար-
դոսն իրեն ծառայութիւնէն։ Թողուց նա Քաղ-
դիան 1654ին և անհարին նեղութիւններով
Ապքեաններն և Ապքեանեանները կորելով՝

Տորկուատոյ Տաստոյ

հասաւ Հռովմ, և ընդունեցաւ Փաշանայաւ պետէն՝ նոյն քաղաքին մէջ իւր ընտանեօք բնակելու և քաղաքացիութեան իրաւունքը:

Հակառակ Բեռնարդոսի ամէն կերպ ջանքերուն և աղայանքներուն՝ կարելի չեղաւ անեքձագներուն անգուժ ազահուծիւնը մեղմել, որոնք ամէն հնարք ձեռք առին յիշդու որ Բեռնարդոսի կինն և աղիկը հեռանան Նապոլիէն: Միայն Տորկուատոսի թոյլ տրուեցաւ՝ իրեն դեռ տաւոր տարեկան հասակին մէջ մօրմէն ու քրոյմէն սրտամկիկ բաժանմամբ մը՝ ազգականի մը հետ Հռովմ մեկնել: Իսկ մայրն և քոյրը՝ Տորկուատոսի քարասիրտ քեռիններուն ճիրաններուն մէջ զոհ մնացին, որոնք քանի մ'ամիսներէ յետոյ զեռ տասնովեց տարեկան աղիկը՝ աննշան մէկու մ' հետ ըռնի ամուսնացուցին, և աւոր մօրենական ժառանգութեան իրաւունքը արքունեաց գրաւել տուին, որորմելի ամասկան մը միայն կապելով աղբրկան: Երբ մայրը կրած անտանելի վիշտերէն և սրտին ցաւէն արգէն յանկարծական մեռած էր, կամ գուցէ (ինչպէս կը գրէ Բեռնարդոս իր նամակներէն մէկուն մէջ) թունաւորուած էր իր եղբայրներէն:

Այս ամենատխտօր գոյժերը Հռովմ հասնելով՝ յուսահատ ցաւերու մէջ ընկղմեցին թշուառ Բեռնարդոս և իր թշուառագոյն Տորկուատոսը՝ պաշտելի մօրէն որբացած և սիրելի քոյրէն զրկուած: Եղիկի չայրը մտածեց իր սիրուն գաւակին միջիմարանք մը գտնել՝ աշխու ընկերակից մը տալով յանձին իր փոքրիկ եղբորորդոյն Քրիստոփորի, որ հօրէն որբ մնացեր էր Բեռնարդոսի մէջ: Ուստի բերել տուաւ զինքը Հռովմ և Տորկուատոյի սրտակից և ուսումնակից ընկեր մը պարգեւեց՝ երկուքն ալ անխտիր կերպով Հայրական սիրով խնամելով և անոնց ուսմանց և դաստիարակութեան հսկելով:

Բայց Նախախնամութիւնը դեռ վերջակէտը դրած չէր՝ այս թշուառ ընտանեաց կրած վիշտերուն, մայր զի 1556ին հարկեցաւ Հռովմէն հեռանան՝ խոյս տալով սպանիական զորաւոր բանակի մ' երեսէն՝ որ Հռովմայ պարիսպներուն մօտ հասնելու վրայ էր, պատճառաւ պատերազմին՝ որ ծագեր էր Սպանիոյ կայսեր և Գաղղիոյ թագաւորին միջև և այս վերջինիս դաշնակից եղած էր նաև Հռովմայ Պապը՝ Պաւլոս Երրորդը: Փութաց Բեռնարդոս իր փոքրիկ Տորկուատոսն ալ Քրիստոփորի հետ ուղարկել Բերգամոյ՝ վերջնայ մօրը քով, և ինքն ալ իրեն ապահով ապաստանարան գտնել Ուրբիոյ Ղբքին Գուիդոնարդի ապարանքը, ուր ոչ միայն ինքը սիրալիք ընդունելութիւն գտաւ, այլ

քիչ ժամանակէ յետոյ հոն կանչուեցաւ նաև պատանեակն Տորկուատոյ՝ իր ուսմունքը շարունակելու՝ Ղբքին հասակին դաստիարակներուն խնամքին ներքեւ, որոնք զարգացուցին տղուն միտքը ոչ միայն բարձրագոյն գրականութեան գիտութիւններով, այլ նաև ասպետական օրէնքներու և զինամարտութեան հրահանգներով, որոնցմով յետոյ Տորկուատոյ ճանչցուեցաւ քաջ ասպետ մը և ամենաճարտար սուսերամարտ:

Սակայն այս միջոցին զարգեր էր Սանսեւերինոյ իշխանէն առաւանձնուած տաւրեկան 300 սկուտի հասոյթը, որով Բեռնարդոս ամենածանր կարօտութեան և պարտքերու ներքեւ ինկաւ: Մինչև որ լախտը բանելով՝ կրցաւ Վենետիկ պաշտօնի կանչուիլ 1558ին 200 սոկի զոգկատ տարեկան թոշակով, և յաջորդ տարին ալ յաջողեցաւ Ուրբինոյ Ղբքին զիջողութեամբ իրեն քով բերելու Տորկուատոսն և 1560ին ալ գետեղելու զինքը Պապովս քաղաքի Համալսարանին մէջ՝ իրաւագիտական ուսմանց ընթացքն ընելու նպատակաւ, հակառակ Տորկուատոյի բնական բերումին, որ կը ձգէր միշտ զինքը բանաստեղծական և գրագիտական ասպարէզին կողմը:

Տանըվեց տարեկան հասակին մէջ էր Տորկուատոսը՝ Համալսարան մտած առեւն իրաւագիտական ուսմանց ձեռք զարկալ՝ պարզապէս իրեն հօրը հնազանդելու համար, որ համոզուած էր անձին փորձով՝ թէ բանաստեղծութիւնը աղնուականի մը պատուաւոր և հարուստ վիճակ ընծայելու արուեստը չէր: Տպագրել տուած և Սպանիոյ կայսեր ընծայած էր իրեն Ալալիձի հարիւր երգով ընտիր քերթուածը, բայց անով ապրուստի զիրութիւն մը ձեռք բերելու բախտն ունեցած չէր: Ուստի թողով Վենետիկ մէջ իրեն յանձնուած պաշտօնը՝ Ալադեմիոյ առեւնադպրութեան անցաւ Ֆէրրարա, Լուիճի իշխող կարդինալին ծառայութեան մէջ: Այս միջոցին Տորկուատոյ ձանձրոյթ զգալով իրաւագիտական ուսմունքէն, որուն համար բնաւ բերումն չէր զգար, գրեց հօրը և անոր հաւանութեամբ հետամուտ եղաւ Համալսարանին մէջ փիլիսոփայական և դրականական գիտութեանց: և քիչ ժամանակէ վերջը հրատարակեց իրեն անգրանիկ բանաստեղծութիւնը՝ Հոսիւնայ տիտղոսի ներքեւ՝ 18 տաւրեկան հասակին մէջ:

ՏՈՐԿՈՒՄՈՑ ՏԱՍՍՈՑ այլ ևս պատանի մը չէր գիտական աշխարհի առջև, այլ հան-

ճարեղ մտքի, ազնիւ զգացումներու և գեղեցիկ ոճի ձիրքերով օժտուած հեղինակ բանաստեղծ մը, որ տեսներով իրեն շփոթեցնէր ստացած համբաւն ու գովութիւնը, աւելի ծանր և բարձր նիւթեր կ'որոճար մտքին մէջ՝ ընդարձակագոյն գիւցազներգութիւն մը գրելու նպատակաւ։ Կը գրէր իր բարեկամներէն մէկուն՝ որ հետեւապէս նիւթերը իրեն արժանաւոր կ'երևնային, և անոնցմէ մէկն ընտրելու մասին քարեկամին խորհուրդ կը հարցնէր։ Այս նիւթերն էին։

Ա. Գոփրեզի և ուրիշ քրիստոնեայ իշխաններուն բրաժ արշաւանքը՝ մաճկտաւ կաննելու գէժ՝ Երուսաղէմ ազատելու համար։

Բ. Բելիսարիոսի արշաւանքը Գոթացիներուն դէմ։

Գ. Ներսէս Պատրիկ Հայկազնի արշաւանքը Գոթացիներուն դէմ։

Դ. Մեծին Կարոյոսի արշաւանքը Սաբաններուն դէմ։

Ե. Մեծին Կարոյոսի արշաւանքը Լոնգոբարդացոյց դէմ։

Քէպէտ և բարեկամին (Ֆէրրանտէ Տասունէ) տուած պատասխանը ձեռքերին չուներ, բայց արդիւնքը ցոյց ետ տայ որ հաւանօրէն խրախուսած է իրուստոն՝ առաջին նիւթն ընտրելու, որ ժամանակին համար մեծագոյն կենսական խնդիրն և հետաքրքրական նիւթն էր։

Հօնապաշտ հրատարակութենէն տարի մը վերջը լոյս տեսաւ Տասնոյի Արշաւանք Գոթիկներէ զերթուածը, որ նախագիծ մ'էր այն հրաշայի և գլուխ գործոց Գիւցազներգութեան, զոր կատարելագործուած պիտի հրատարակէր քսան տարիներէ վերջը՝ Ազաւառն Երուսաղէմի վերնագրով, որ իրեն անունը պիտի անմահացնէր Մեծ Քերթողի կոչմամբ՝ ոչ միայն իր ժամանակակիցներուն՝ այլ նաև ապագայ դարերու մէջ։

Տասնոյի հանճարին վրայ հիացողներէն՝ Բոլոնիա քաղաքին Մերսակոյսը և քաղաքին կառավարիչը որ փոխանորդ էր Մեծին Կարոյոս Բորթոմէոս Կարդինալին, հրաւիրեցին Տորկուատոն Պաղովայն Համարարանէն անցնելու Բոլոնիայի Համարարանը և շարունակելու իրեն ուսմանց ընթացքը՝ ծնրակուտէն իրեն յատկացուած առատաձեռն ձրի թոշակով, Իննեւտասնամեայ հանճարեղ բանաստեղծը՝ Բոլոնիայի գրական և քաղաքական բարձրագոյն ընկերութեանց մէջ պատուաւոր մուտք ունեցաւ, ամենուն սիրելի և յարգելի ըլլալով։ Սակայն իրաւայի արժանիքն ու փառքը՝ ոչ երբեք ազատ մնացեր է վատագի նախանշողներու հարուածներէն։

ուստի զարմանք չէ որ Տորկուատոյ երիտասարդ բանաստեղծին դէմ՝ ալ այնպիսիները մախային և ծածուկ ջանքեր ընէին զինքը մեծամեծներու աչքէն հանելու։ Բարեկենսազանի զուարճութեանց ժամանակ՝ քաղաքին ամեն կողմ տարածուեցան բազմաթիւ երգիծարանական և նախատալիր ոտանաւորներ ծերակուտին անդամոց և ուրիշ մեծամեծներու դէմ, որոցմէ մէկին մէջ նաև Տորկուատոն ար ծաղրուի էր։ Վերջինիս նախանշող թշնամիները կրցան կապածի ներքե ձգել տալ ծերակուտէն՝ իրենց յարգելի Տորկուատոն։ Երբ Տասնոյ բացակայ էր սեռեկէն՝ յանկարծ հրամանաւ ծերակուտին՝ ուստիանները կոխեցին սենեակը, և Տասնոյի բոլոր թղթեղէնները տարին և քննութեան ներքե ձգեցին։ Քէպէտ և Քերթողը անմեղ ելաւ այդպիսի տարօրինակ քննութենէ մը, և թղթերն իրեն դարձուեցան, բայց նա սատակ գալթացած ու վշտացած իւր արժանապատուութեան դէմ եղած այսպիսի գործողութենէ մը, բողբոջ այն անբարեկամութեան դէմ և թողուց հեռացաւ քաղաքէն և գնաց զարձեւալ Պաղովա՝ իր սիրելի բարեկամին Սկիպիոն Գոնցաղայի դով, (որ յետոյ Կարդինալ եղաւ), ուսկից անդամակից ընտրուեցաւ Խոլերի կոչուած կանաւին՝ որ զեռ նոր հաստատուած էր Սկիպիոնէն։

Այս ժամանակակիցոյցի գրեց Տասնոյ իւր Գոփրեզոս քերթուածին առաջին երեք երգերը, և նաև շատ գիտնական գրուած մը, բանաստեղծութեան արուեստին և յատկապէս դիւցազներգութեան վրայ երեք ձևեր։

Սակայն 1565ին՝ նոր քախի (կէթ լաւագոյն չէ բսկ)՝ նոր դժբախտութեան) ասպարէզ մը բացուեցաւ երիտասարդ Քերթուղին առջև։ Խառն քաղաքին Ալփոնսոս Բ. Գոնցալես եղբայրը՝ Լուիսի Կարդինալը հրաւիրեց Տորկուատոն Ֆէրրարայի արքունիքը՝ իրրե երախտագիտական ցոյց մը՝ Հեղինակէն իրեն Տասնոյի Զոհրաղի քերթուածին, տալով Տասնոյի իրեն պայտանականաց իրրե անդամի մը՝ բնակարան, իշխաններուն հետ սեղանակցութիւն և ամսական շնորհ, որպէս զի ապահովուած կենեքով մը՝ զարդի Տասնոյ բանաստեղծութեան և սիրած գրականական գործերուն։

Ալփոնսոս Գոնցալէս երկու քոյրեր ունէր՝ Լուկրետիա և Ելէոնորա։ Վերջինը 28 տարեկան էր և շատ քաղուած կեանք մը կ'անցնէր արքունեաց մէջ, չմասնակցելով աշխարհային զուարճութեանց, այլ զարդարով բարեգործութեանց և մանաւանդ խնամակալ ըլլալով այն անձանց՝ որոնք հարստութենէ թէպէտ զուրկ, բայց սրտի բարութեամբ և

Հանճարի ձերքերով ճոխ էին: Լուկրետիա՝ երիցազուն քոյրը՝ հիանալի էր գեղեցիկու թեման և օժտուած մտաւարտութեամբ արձր կրթութեամբ և խորախառութեամբ. իսկ Ելէննարա՝ վայելուչ գէմքով և ժամրարարոյ վարմունքով՝ պատկառանք կ'աղդէր ամեւնուն, և ժողովուրդը զինքն իբրև կենդանի սրբունհի մը կը մեծարէր: Երիտասարդ Քերթողը Լուկրետիայի համակրանքն և յատուկ պաշտպանութիւնը կը վայելէր, բայց իր միտքն ու սիրտը հիացաւ և գերեզնայ Ելէննարայի փեմական վարմունքէն:

Տասնայի այս արքունեաց մէջ անցուցած աստիին տարիները՝ զուարթ և երջանիկ կեանքով տարիներ եղան: Իրեն պաշտպան Կարդինալին Հոովմ գանուած ժամանակ՝ ինքը բոլորովին ազատ կը քնար և կը ճանապարհորդէր մերձակայ քաղաքները և մերթ իւր ծերունի բանաստեղծ հօր այցելութեան կ'երթար՝ սնոր Ոստիլիս քաղաքը բնակած ժամանակ. իսկ արքունեաց մէջ տարած ժամանակ՝ ըստ սովորութեան նոյն ժամանակի իշխանազանը՝ բազմաթիւ սիրոյ իղիւղ կը գրէր, նուիրելով զանոնք այլ և այլ իշխանազաններու. այս առեակ երգերն ամեւնազգայունները նուիրուած են երկու քոյր գգուէի բարիքներուն, մանաւանդ Ելէննարայի նուիրուածները:

Այսպիսի գրադուռներով ժամանակն անցուցած պահուն՝ ըստանեկան դժբախտութիւն մը վրայ հասաւ՝ իր սիրտը դառնացնելու. 1569ին Սոստոսի մէջ լսեց որ ծերունի հայրը ծանր հիւանդութեամբ մը կենաց վերջին վայրկեաններուն մէջ կը զրտնուէր: Փութաց շուտով հասաւ. Ոստիլիս և Կիլիկի ցորեկ կը հսկէր հօրը անկողնոյն քով՝ մինչև որ ամսէ մը վերջը լեռնաբոլոսուանց իր հօգին՝ արտակէց որդւոյն բազկաց մէջ, որ զգացած իրաւէն ինքն ալ ծանր հիւանդութեան մ'ենթարկուեցաւ:

*
* *

Հօրը մահուանէն վերջը՝ հագին թէ իր առողջութիւնը գտաւ՝ Տասնայ գարձեալ Քերթորաւ գործած, ուր մեծածնծ հանգեաներ կը կատարուէին Լուկրետիայի արարանաց, որ կ'ամուսնանար Ուրբիտոյի Դաքին հետ, 1570ին: Բայց Տասնայի վառացած սրտին մոհիթարիչը Ելէննարա՝ կը մնար արքունեաց մէջ՝ իբրև աստղ մը Քերթողին սիրուն, ուրուն նկատմամբ ունեցած զգացումները բացարձակ էր Տասնայ՝ այս ժամանակին մէջ գտած Ուրբիտայի և Ուրբիտայի դուռապին տողերով (Տէս երգ Բ. 14-16):

Նոյն տարւոյն վերջը հարկ եղաւ. իրեն պաշտպանին՝ Լուիսի Դ՝ Էստէ Կարդինալին հետ ուղեկցիլ Կարդիալ, ուր Հանճարով 1571ին՝ սիրալիք ընդունելութիւն գտաւ Կարդիալ Թ. Թագաւորէն, և Փարիզի Համալսարանը նոյն պիսի շքեղ հանդիսաւորութեամբ և պատուաւ զիր ցոյցեցով ընդունեցաւ Պաղղիս փառքը Սուրբ Երկրին մէջ Վոփրնոյս քերթութեամբ տարածող բանաստեղծը, որով երկու դար առաջ ընդունեւ էր Խառական Քերթողաւ հայրը Դանած Լիլիէրի:

Տորիկատոյ 1572ին Պաղղիսայէն Հոովմ գնաց, ուր նորընտիր Քաշանայապետը Պիոս Ե. ուղեց զինքը տեսնել սիրալիք ընդունելութեամբ: Հոովմէն վերադարձաւ Ֆերրարա՝ Ալփոնսոս Դաքին արքունիքը, ուր առանց պաշտօն մ'ունենալու՝ իր սիրելի ուսմանց կը զբաղէր՝ Դաքին առատաձեռնութենէն զոչացուցիլ թոյլի մ'ընդունելով: Նոյն 1573ին ընտրուեցաւ Տասնայի Ուսուցիչ Երկրապիսկան գիտութեանց Համալսարանին, որոց մէջ շատ հմուտ էր, որովհետեւ Սիլվին դարուն՝ փիլիսոփայական մանաճիւղին կը վերաբերէին նաև չափական գիտութիւններ, որոց ընթացքը կատարած էր Տասնայ Պաղղիսայի Համալսարանին մէջ՝ հռոչակաւոր Փոնդերիկ Կովմանդիտոյ թուարաւնալիսն առաջնորդութեան ներքև: Սակայն ուսուցչութեան գրադուռները արգելք չեղաւ՝ շարունակելու իրեն Վոփրնոյս քերթութեան յալորդութիւնը, որուն ներկայացուցմը ոչ միայն Ֆերրարայի մէջ առհասարակ ամենուն հիացմունքը շարժեց, այլ նաև քիչ ժամանակի մէջ թատերական բեմով վրայ արանայացուց իտալական մեծագոյն քաղաքներու քնակիչները, և Վենետիկ մէջ տպագրուելով՝ թարգմանուեցաւ իտալից գաղղիերէն, գերմաներէն, անգլիերէն, սպանիացի, ֆրանս և իլլիրական լեզուներով:

Թէպէտ և այսպէս Տասնայի համբաւն ու փառքը աշխարհահռչակ կը դառնար, բայց Քերթողին սիրտը ներքստպէս ուրախ չէր, որովհետեւ կը տեսնէր՝ որ իր պաշտելի Ելէննարան կարծես նոյն փոխադարձ բարեւէր զգացմունքը չէր ցուցնէր իրեն հանգեպի ինչ որ ունէր Պաղղիս երթալէն առաջ, այլ ընդհակառակն ուրիշ քերթով մը, Դաքին մտերիմ քարտուղարն Վուարինի, որ Հանճարի ձիրքերէ և ասպետական վարմունքէ զուրկ չէր, յալողեր էր Ելէննարայի մեծագոյն համարակները վայելելու:

Այս միջոցին Լուկրետիա՝ Ուրբինայի Դրքատւին, Ելեւնորայի երիցագոյն քոյրը, հրաւիրեց Տաստն Ուրբինայի արքունիքը՝ Հոն ալ Ալինդա թատերգութիւնը հանդիսացնելու համար։ Հոն կարգաց Քերթողը իրեն Գոպիւնը զիւցապնդութեան գեղեցկագոյն կտորները, որուն մինչև ԺԸ երգը գրած էր, և որ տարիներէ վերջը Ագատուն Ելրուապնդի տիտղոսով պիտի հրատարակուէր։ Որքան ալ սիրալիր ընդունելութիւն և առատաձեռն ընծաներ կ'ընդունէր Տաստը իրեն պաշտպան Դքսուհին, սակայն իր զգացմունքը միշտ զինքը գէպ էր Ֆերրարա կը քաշէր։ Ուստի հրաժարելով Լուկրետիայէ՝ փութաց Ելեւնորայի թով, ուր փոխանակ իրեն նպատակահամեմատ զօրախոտու թեանց պիտի հանդիպէր։

Տեսնելով Ելեւնորայի իրեն հանդէպ ցոյց տալած պաղ զգացմունքը, ուզեց անոր գութը չարժեք՝ իր պատրաստած Դիւցապնդութեան մէջ զետեղելով Ստրինայի և Ուինդոսի գրուածը, որով իշխանուհւոյն անունը անմահացնել կը փափաքէր, և անոր նուիրուած Դաւադի մը մէջ կը գրէր այս տողերը․

Արեւ լսեն Սկիւթացիներ, պիտի լսեն Լիւիոյ
Արեւակէջ ապգումներ գողորիկ անունը, և զինք
Եւ Արեւի ստղծմանուն մէջ լքեցաղ մասն ունենալ՝
Համեստափայլ գեղեցկութեան պարծանքն ու զգեստ կաւ։
[նացի]

Այս միջոցին Հենրիկոս Գ. Լեհաստանը թողով՝ կ'երթար Գաղղիոյ արքունական գահը բազմելու։ Վենետիկն անցած պահուն՝ Ապրինտոս Դուքսը ընդառաջ՝ զնաց Հոն Տաստին հետ՝ պատուներով նորընտրել թագաւորը։ Վենետիկոյ ծովայինն օդէն՝ ծանր ջերմախտի ենթարկուեցաւ Քերթողը և հազիւ կրցաւ կեանքն ազատել և Ֆերրարա վերադառնալ, ուր առողջութիւնը գտնելով՝ աւարտեց իրեն Դիւցապնդութիւնը, որուն օրինակութիւնները զրկեց Հոովմ, Վենետիկ, Պարուզա և Ֆերրարա գտնելով բարեկամներուն՝ անոնց կաթիլները ընդունելու նպատակաւ։ Անոնք մանրախոյզ քննադատութեան ենթարկեցին քերթուածը և բազմաթիւ զիտողութիւններ րբին, որոցմէ մաս մը իմաստուն տեսութիւններ էին և մաս մ'ալ խժժանքներ։ Այս եղած դիտողութեանց հետեանք՝ Տաստը իր գեղեցիկ տողերը սրբազրբելու կամ փոփոխելու անհաճոյ հարկին ենթարկուեցաւ, և այսպիսի մտաւորական տանջանք մը իրեն երեւակայտ մտքին վրայ ձախող հետեանք մ'ունեցաւ։ Այնպէս՝ որ սկսաւ տարակուսիլ ոչ միայն իրեն հանձարին կարողութեան և քերթուածին յաջողու-

թեան վրայ, այլ մինչև անգամ իրեն ունեցած կրօնական համոզումներուն վրայ։ Գուցէ այս սրտնեղութեան արդիւնք՝ հիւանդութեան մ'ենթարկուեցաւ 1575 ին, որուն թիւիկները աղիպային ջրով անունը կու տան։ Երբ հիւանդութիւնն անցաւ, խնդրեց Ալֆոնսոս Դուքսէն և հրաման ընդունելով՝ Հոովմ գնաց իրեն կրօնական տարակոյններ գիտնական եկեղեցականներէ լուծել տալու և խիտ ապաշխարանքներով գտնեք քուելու համար։ Հոովմայ հաւատարմին կրօնականները վստահացուցին Քերթողը՝ որ բնաւ հերետիկոսական մոլորութեանց ենթարկուած չէր և վստահացուցին որ կրնար այդ կողմանէ խղճմտանքն հանդարտ բռնել։ Երբ Ֆերրարա դարձաւ Ալֆոնսոս Դուքսը զինքն իրեն բարտուկար և պատմաբան ընտրեց 1576 ին, փոխակ Գ. Պիյնա պատմագրին, որ նոյն տարին մեռած էր, և իրեն տարեկան առաւ թոշակ մը յատկացուց։ Ելեւնորա իշխանուհի օրիորդն ալ՝ սկսաւ դարձեալ Քերթողին վրայ մտերմական մասնաւոր գութ մը ցուցնել, և զինքը տարաւ իրեն հետ Պոյ գետին վրայ ունեցած առաւրանցը, ուր Ելեւնորայի խորհուրդին և ազդեցութեան ներքե իր քերթութեան մէջ նկարագրուած Ելմիկիային այն սիրալիր և զգայուն կենդանագիրը տուաւ, որուն փափկութեան ոչ հին և ոչ նոր քերթողներուն մէջ բնաւ հաւասարը չի գտնուիր։

**

Ամարատունէն գառնալէն յետոյ սկսան Տաստի զօրախոտութիւնները և Քերթողը՝ իրեն բազմաթիւ սիրոյ երգերուն և եռագնեւուն մէջ՝ գրած էր նաև այնպիսի բանաստեղծութիւններ, որոնք հրատարակած չէր, այլ մեծ զգուշութեամբ կը պահէր երկաթէ փոքր արկիւղ մը մէջ, որուն բանալին միշտ վրան էր կրէր։ Վստահանալով իրեն Մաղպալայ անունով բարեկամին վրայ՝ մըտերմարար յայտներ էր անոր իրեն կեանքին և սրտին գաղտնիքներէն ոմանք։ Տաստի բացակայութեան ժամանակ՝ անհաւատարիմ և վատ բարեկամը՝ զեղծանելով Քերթողին մտերմութենէն, դարբինի մը ձեռքով բանալ տուել էր երկաթէ զգորցը, և ոչ միայն կարգացներ իր Քերթողին գաղտնի պահածները, այլ և անոնցմէ գոցեք էր Ելեւնորայի հանդէպ ունեցած սիրոյ զգացումները պարունակող բանի մը կտորներ և ծածուկ յանձներ էր Ալֆոնսոս Դքսին ձեռքը։ Երբ գառնալէն յետոյ իմոցու Տաստը Մաղպալայի չարասիրտ վատութիւնը և յանդիմանեց

գինքը ըրած անհաւատարմութեան համար, նա ոչ միայն ներումն չիսգրեց, այլ և ծիւնակեցաւ Քերթողին արդարացի զայրացման վրայ. ինքզինքը չկրցաւ բռնել Տաստայ և ապտակեց թշնամին նոյն իսկ Գուքսին սեւ նեակներուն մէջ։ Մաղդալոյ գինքը քաղաքէն դուրս մենամարտի հրաւիրեց, և Տաստայ ընդունեցաւ հրաւերը։ Մենամարտի պահուն՝ երբ երկու կողմանէ կատարի հարուածներ կը փոխանակէին, տեսաւ Տաստայ որ Մաղդալոյի երեք եղբայրները՝ անոր օգնուածքով կը դիմէին. փտանգին դիմաց կրկնապատկելով իր ճարտարութիւնն և արիւնթիւնը՝ յաղթեցաւ դեռ եղբայրները ձգտեալ ցածր նաւնայիսի վիրաւորել թշնամին, որուն վրէժխնդրութեան դիմեցին Մաղդալոյի եղբայրները երեք միասին Տաստայի վրայ խռովելով՝ գինքն սպաննելու համար։ Բայց նա այնպիսի քաջակրօտ և ճարտար կերպով ինքզինքը պաշտպանեց, որ ոչ միայն քայլ մ'ալ տեղի չտուաւ և ունեցող մնաց աննոյժ, այլ յաջողեցաւ ոտխնդրելն մէկն ալ վիրաւորել և միւսներուն պատանալ։ Անոնց ազդողակէն ձգուած՝ բազմութիւն մարդկանց դէպ ի հոն դիմեցին և կռուողները բաժնեկիսի իրարմէ։ Չորս եղբայրները Գուքսին վրէժխնդրութիւնն ազատելու համար, փութացին փախան ուրիշ երկիրներ՝ դքսուծութեան սահմաններէն դուրս. իսկ Տաստայ տան օր առանձին սենեկի մը մէջ բռնառուեցաւ, և յետոյ թէպէտ ազատ թողուեցաւ, այլ տեսաւ որ իրեն ամէն մէկ քայլերը գաղտնի լրտեսներու դիտողութեանց խեղճարկած էին։ Որ մը 1577, յունիսի 17ին, երբ Լուկրետիա՝ Ելէտնորայի դքսուհի քոյրը Ֆէրրարայի արքունիքն հիւր եկած ըլլալով, Տաստայ անոր սենեակը կը գտնուէր, տեսաւ արքունեաց ծառաներէն մէկը լրտեսելու դիւրեքին մէջ. չկրնարով որ բուռն փութութիւնը ստնձել, մտք գանաւած դանակ մը ձեռքն առած՝ վազեց լրտեսին ետեւէն վիրաւորելու։ Վրայ հասան բազմաթիւ մարդիկ, զապկեցի պայրացած Քերթողը և Գուքսին հրամանով պարտին գաւիթը գտնուող սենեկի մը մէջ գինքը բանտեցին։

Գուքսին՝ Տաստայի դէմ ունեցած բարկութիւնը ծագած էր Մաղդալոյէն իրեն յանձնուած քանի մը սիրայի երգերէն, ուրոք իւր քրոջ Ելէտնորայի և դքսական ստէմին ազնուապետական պատուայն դաշտ կրնային համարուել։ Այսպիսի սիրական անխռնեմութիւնք նոյն դարերուն մէջ կը պատժուէին սովորաբար սիկարանի մը զաւոյնով և կամ թոյնով, որոնց գուցէ կ'երթար յանցաւորը։ Այժմանս ալ իր դարուն գագա-

մունքէն տարբեր չուզելով վարուիլ, թէպէտ և վատողի սպանութենէ մը խորեցեալ, բայց այնպիսի պատժ մ'ուղեց ենթարկել թշուառ Քերթողը՝ որ մահուանէ աւելի սոսկումն կը բերէ. պահանջեց Տաստայէն՝ որ ինքզինքը խնեթ կնքէ, որով իբր խնդարի գործեր իր գրած սխալ եղբիւր կարողութիւնէն դուրկ պիտի մնային։ Եւ այս իր պահանջումը իւրագործելու դիտամբ՝ նախ գինքը Ֆէրրարայի հաստաքնութեան ժողովին ուղարկեց, որ քննել տայ Քերթողին ունեցած կրօնական մոլորութեանց մէջ ինկած ըլլալուն կապականքներն ու սուղնապները, և յետոյ կեղծելով որ անոր հիւանդ մտքին վրայ խնայել ի՞նչպէ՞ տանիլ՝ յանձնեց Քրանիկական վանքի մը մէջ՝ կրօնաւորենբնու հիղողութեան ներքեւ, որպէս զի անոր խելացնոր միջոց հանդարտեցնել շանան. և միւս կողմանէ նամուկներով սկսաւ Գուքարիւն բարեկամներուն ծանուցանել Տաստայի ունեցած մտաւորական գաւաճումներու ցաւով իմանալ և հողատարութեան կարեւորութիւնը, ուզելով այս կերպով հոշակաւոր Քերթողին պաշտպանելու բողոքներէն ու զայրոյթէն ինքզինքն ազատել և ըրած վրէժխնդրութիւնը մարդասիրական քօղի տակ ծածկել։

Չանազան աղերսներ ուղղեց Տաստայ առ Գուքսը, ոչ միայն ներումն խնդրելով ըրած յանցանքին, այլ նաև խոստանալով վանք մը քաջուելով՝ կրօնաւորական կեանքն ընդունելու. բայց երբ տեսաւ որ աղաչանքները զուր են անողբքելի Գուքսին բարկութեան հանդէպ, հետեւեալ սողորը գրեց և իր խնայական գրասեղանին վրայ թողոց.

Կըրնայի, իշխան, կեանքը ինձմէ բանաւ,
ինչ որ իրաւունք է թագաւորաց.
Բայց բանակ ինչ որ Անտուան Բարին
Պարզեց ինձի բանաւորական միտք,
Սիրոյ վերայ զգրած ըլլաւու համար,
Սիրոյ՝ որ երկնից և բնութեան է սուրբ,
Սեծազնայ ոգին է ոգիներուն,
Ներունայ կայեցի. ժեխտեցի որ աղու.
Մնաս բարով ուրեմ, իշխան վհահաւ.
Զըզնաւու վերայ միայն կը զըզնամ։

Եւ կրօնաւորներէն ծածուկ, 1577, յուլիս 20ին կանուխ առաւօտը, գիւղացիի զգեստներ հանդիւրելով՝ փախաւ Վանքէն ու Ֆէրրարայէն, և հետիտան ուղղեց քաջիւրը դէպ ի Հոլմով. ուր քանի մ'օր մնալէ յետոյ, չնայելով որ իրեն հօրը և ընտանեաց դէմ գաւապարտութեան հողալարտակը գեւու լի տեղեր, ճամբայ ելաւ Սորենտոյ՝ իրեն Կոռնելիա քրոյրը քով երթալու։

Ճանապարհէն վրայ գիշեր մը հովիւներու

Տասույ բամտիմ մէջ

խրճիթի մը մէջ անցուց, ուր աղքատին բայց սիրայօժար ընդունելութիւն և անուշգ գտաւ։ Առաւօտը՝ իրեն գիւղացուդ հաղուտորը հովիւի մը տարադպիս ձեռ փոխեց, որպէս զի բոլորովին կերպարանափոխ ըլլայ՝ չճանչըցուելու համար։ Չորս օրուան հետիտան տառապանքի ճամբորդութենէ յետոյ, ներկայացաւ իր քրոյ ընտակարանը, որուն յանձնեց քանի մը նամակներ՝ ըսելով որ Կոռնելիայի եղբայրը յանձնէր էր իրեն հասցընելու իւր քրոյ ձեռքը։ Այդ նամակները կը ծանուցանէին Կոռնելիայի թէ իր Տօրկուտայի եղբայրը կեանքը կորսնցնելու ծանր վտանգի մէջ կը գտնուէր։ Ի՞նչ քորը միջոց մը չգտնէր անոր օգնութեան հասնելու։ Տիկինը ցաւահալ յառահալ տարութեան մէջ ընկողմած՝ կեղծ հովիւէն աւելի որոշ տեղեկուած թիւններ խնդրեց եղբորը վրայօք։ Տասուդ ճշմարտաման պատմութիւն մը հնարեց և այնպէս օրտաշարժ կերպով նկարագրեց տիկնոջ եղբոր աղետալիւ արկածները՝ որ Կոռնելիա ցաւին սաստկութենէն մարեցաւ։ Այս կերպով հաւաստեց Տասուդ քրոյ իրեն հանդէպ ունեցած սիրոյ զգացմանը, և վշտանալով իրեն պատճառաւ կրած այն գառնագին կակիթին համար, սկսաւ միտիմարել զինքը և կամեց կամեց ինքզինքն յայտնել, սաստիկ ցաւէն ծայրագոյն ուրախութեան յանկարծակի փնասակար անցքն մ'ընել շտալու համար։ Աղետագութ Կոռնելիան որ այդի մնացեր էր ամուսնէն, իր քովը պահեց եղբայրը հարցընդոններուն պատմեց, որ եղբորորդին Բերգամայէն իրեն այցելութեան եկած էր։ Երբ ամիս կեցաւ Տասուդ իւր զթալիր քրոյ քով, և ընտանեկան զգացման քաղցր ազդեցութեան ներքե մեղմացան սրտին դառն վիշտերը և մտքին սաստիկ յուզումները։

Սորենտայէն Հոգիմ վերադարձաւ՝ ձմեռը վրայ չեկած, և անկից գրեց Ուրբինայի դքսին և Լուկրետիա դքսուհոյն և Ելէոնորա Թաւրմէն, որ խորեխոս ըլլան և Ալֆոնսոսէն ներսէն ընդունին իրեն համար և զինքը դարձեալ Գուքսին արքունեաց մէջ ընդունել տան։ Ոչ ոք պատասխանեց իրեն նամակներուն քաց ի Ելէոնորայէ, որ կ'իմացընէր Տասուդի թէ կը ցաւէր որ չէր կրնար օգտակար ըլլալ իրեն և եղբորը զայլոյն անհետացընել։

Թշուառ Քերթադը դէպ ի Ֆէրրարա մղող պատճառով ոչ միայն Ելէոնորայի իրեն հանդէպ ունեցած զթալիր համակարծիքին էր, այլ նաեւ իրեն գրութիւնները ձեռք բերելու մտածութիւնն, որոնք Գուքսին քով մնացեր էին։ Ուստի որոշէր էր՝ գուցէ չափազանց

վտանգանալով Ալֆոնսոսի վեհանձնութեան վրայ՝ որ անձամբ երթայ ինքզինքը Գուքսին ձեռքը յանձնէ։ Այս միջոցին Ալֆոնսոսի Հոգիմայ մէջ եղող գործակատարը (որուն բարեխօսութեան ալ զիմումն ըրեր էր Տասուդ) կանչեց զինքն իրեն մօտ և Գուքսէն ընդունած նամակին հետեւեալ տողերը կարդաց իրեն. «Գալով Տասուդի խնդրոյն, որուն համար գրած էիր, կ'ուզեմ ըսես իրեն՝ որ եթէ մեր մօտ վերադառնալ կը փափաքի՝ կը զիջանիմ զինքն ընդունելու. բայց պէտք է նախ համոզուի՝ որ ինքը ամենագէշ տրամադրութեան ներքե կը գտնուի, և իրեն ունեցած կասկածներն և ստեղծութիւնները այդ տրամադրութեան արդիւնք են, որով երեւակայած է իբրեւ թէ հոս զինքն պայաննելու գտած ըլլանք, ցնորք մը՝ որ եթէ ուզած ըլլայինք՝ դժուարին չէր կատարելու։ Այդ, եթէ հոս գալով յանձնառու կ'ըլլայ որ զինքը բժիշկներու խնամքին ներքե զննե՞լ աղաւտելու համար զինքն իր ունեցած տկարութեան, թող գալ։ Բայց եթէ հոս գալէն յետոյ չուզէ որ զինքը բժշկելու հոգ տանինք, թող լաւ գիտնայ որ անմիջապէս զինքը մեր տէրութենէն դուրս կը հաննիք, առանց մէջ մ'ալ վերադառնալու յոյս ունենալու։ Իսկ եթէ չ'ուզեր այս պայաննաւ գալ մեր քով, իմացոր մեկից, և հրաման կու տանք իրեն վերաբերեալ քանի մ'իրեղէնները որ Կոկկապանիի քով կը գտնուին՝ իրեն վերադարձուի»։

Այս տողերը Տասուդի մտքին որոշումը աւելի զօրացուցին, և իսկոյն համալր ելաւ դէպ ի Ֆէրրարա՝ հոն նորանոր դառնութիւններու հանդիպելու։ Վասն զի ոչ միայն իրկին ու կրկին ինքնորոշ հանգերձ չկրցաւ ձեռք բերել իր գիրքերն ու գրուածները, այլ նաեւ Գուքսն բոլորովին արգիւից իրեն ուսմանց պարտաւոր, և ուզեց իբրեւ իւր լացնոր մը՝ բժշկի հոգատարութեան յանձնել։ Ամէն տեսակ աղաչանք և բարեխօս մարդկանց միջնորդութիւնք դուր անցան Գուքսին խստատարութեան հանդէպ. ուստի յուսահատուով Տասուդ՝ ինքնակամ հեռացաւ անկէց և սկսաւ Թափառական կեանքի մէջ իր սրտին վշտաց սփոփանք մը փնտռել. գնաց նախ Մանտուա, յետոյ Պադովա, Վենետիկ, Ուրբինոյ, Նոլարա, Տօրինոյ, ուր սիրալիւ հիւրընկալութիւն գտաւ Սաւոյիոյ արքունեաց մէջ, որոնք զուր տեղ իրեն խորհուրդ կու տային հոն մնալու և ետ կենալու դարձեալ Ֆէրրարա վերադառնալու մաս. ծուլենէն, Վասն զի 1579ին, փետրուարի 21ին դարձեալ ներկայացաւ Ալֆոնսոսի, երբ նա իրեն երրորդ ամուսնութեան հարա-

սանիքը կը կատարէր Մանուկայի Դքսին աղջկան հետ:

Սակայն այս անգամ շատ ցուրտ և արև-համարձական ընդունելութիւն մ'երաւ իրեն: Իրեն յատկացուցին ստորին կարգի ծառա-ներու սենեակ մը և խիստեցին հարստանաց հանդէսներուն ներկայ գտնուելու խնդիրքը: Երբ ուզեց երթալ Լուկրետիա դքսուհոյն (որ ամուսնէն Ուրբիսի Դքսէն հետացուե-լով՝ եղբոր քով հիւրասիրուած էր) և Եւ-լենորա իշխանուհոյն, ծառաներն արգի-լեցին մուտքը Դուքսին տուած պատուէրին համաձայն: Ուզեց սննծամբ տեսնել Սիսիստ-սը և Խոսիլ. բայց ունկնդրութիւն չչնորհուե-ցաւ: Հաստ անգամ գրեց, աղբսեց, թախան-ձեց, բայց բնաւ թշուառ վիճակը փոփոխու-թիւն մը չկրեց: Այսպիսի տմարդի վարման հանդէպ զգացած արգարացի զայրութիւն մը-ղուած՝ սկսաւ դառն կերպով գանդատիլ Դքս-սին անարդարութեան դէմ: Եւ երբ բըրձ տրտունջները Սիսիստի սկանջն հասուցին, ըսաւ իրեններուն. « Կը տեսնա՞ք ինչպիսի դժբախտութեան մէջ ինկած է այսպիսի մեծ հանճար մը. եղկելին խենթըցէր է: Եւ ան-միջապէս հրամայեց զինքը Ս. Սննայի յի-մարաննոցն սենեկի մը մէջ փակել՝ մտաթափ համարուած խելագարներու դասակարգին մէջ: Սննայի հրամայը իսկոյն գործարուե-ցաւ 1579, Օգոստոսի մէջ և խաչակրաց գերագոյն երգիչը, Խառլիոյ առաջին դու-ցազներգակ բանաստեղծը՝ խենթանոցի մը մէջ փակուեցաւ, մի և նոյն տարւոյն և ամ-սոյն՝ որուն մէջ ուրիշ արգելարանէ մը դուրս կը հանուէր Կամդելնի ցուրտ դիակը, Լու-սիտանիոյ պարծանք և գերագոյն դիւցազ-ներգակ թշուառ քերթողը:

* *

Չէ կարելի առանց աշուուպետական բըռ-նութեան դէմ իրաւացի գայրոյթ մը զգալու՝ անթարգել թշուառ Փերթոլլին անդուցած կեանքը և երկարամեայ ցաւալի տառապանք-ները բարբարոս բանտարկութենէ մ'աւելի դառնագոյն վիճակին չողեկան յուզմունքնե-րէ և կրած զրկանքներէ այլոյցած միտք մը, որ հանճարեղութեան ձիրքէ գաս՝ օժտուած էր նաև փափուկ զգացումներով և անձին արժանապատուութեան լիովի գիտակցու-թեամբ, կընար հանգարտիլ և իրեն բնա-կան խաղաղաւէտ վիճակը գտնել՝ մի միայն կարեկոյ վարմունք և քաջակրուութիւն ազգովի խնամքով. բռնութեան հետ միացած վրէժանդրութեան անգութ ոգին, դիմակա-ւորուած խնամատարութեան կեղծ քողով,

կրնայ այդ ճնշել և չարչարել իրեն զոհը, բայց արդարադատ ապագան հարստացրու-ղին ճակտին վրայ բռնաւորի սեւ խարանը կը գործէ և զոհ եղած հանճարը կը փա-ռաւորէ:

Ս. Սննայի յիմարաննոցն մէջ Տաստդի տառաջին բանտասենեակը (որուն այցելելու եմ Ֆէրրարայէն անցնելուս ժամանակ՝ դէպ ի Հռովմ բըրձ ողբերգութեանս առիթով), գեանայարկի վրայ կամարակապ որը մ'է գազաններու քան թէ սենեակ, երկու մեղ-րէն քիչ աւելի բարձր, վեց մետր երկայն և երեք մեզրի չափ լայն. որ ազօտ լոյս կը տեսնէ երկաթեայ վանդակաձող պատուհանէ մը՝ որ կը նայի ցած կամարակապի մը վը-րայ, և վերջինս ալ լոյս կ'ընդունի շէնքե-րով շրջապատուած ոչ ընդարձակ մթին գա-ւիթէ մը: Բանտարկութեան առաջին օրե-րուն մէջ՝ իբրև զգայազուրկ մը մնաց հոն թշուառ Փերթոլլը. յետոյ ուշքը վրան գա-լով՝ սկսաւ զգալ իր վիճակին նիւթական և բարդական դառնութիւնները: Փոյլա-տրուեցաւ իրեն քանի մը նամակ գրելու իր բարեկամներէն ոմանց. որոնց մէջ կ'ը-մացընէր որ « չնշուած այսքան աղէտներու բեռան ներքէ՝ բոլորովին յոյս կտրեցի փառքէ և պատիւէ: Երջանիկ պիտի համա-րէի զիս եթէ սովորական մարդու պէս՝ ա-ռանց կասկածի կարենայի ծարաւս յագե-ցընել, որ զիս կը չարչարէ տատակ, և ա-պրիլ ոչ թէ առողջ կեանքով, որ ալ ինծի համար չէ, սակայն գէթ ոչ այսքան դառ-նագին հիւանդութեամբ, թէ ոչ պատուա-ւոր՝ գէթ ոչ նողկալի կեանքով, թէ ոչ մարդկային սակայն գէթ անասնոց պատու-թեամբ, որ առանց կասկածի կրնան ծա-րանին անցընել և անօթութիւնին յագեց-նել: Եւ սակայն բարոյական, մտաւորա-կան և նիւթական կեանքի կարեւորներէն զուրկ՝ այսպիսի դառնագին վիճակի մ'են-թարկուած Տաստդի, առանց բնաւ եմբոմ-նալու իրեն դէմ տրուած անգութ հրամա-նը, քանուերիկու անընդհատ ամիսներ և-ցուց այն որչին մէջ, ուր ցոյց կու տային զինքը այցելուներու՝ իբրև ամենանշան խե-լագար մը՝ վանդակաձողին ճեղքերէն: Այս վիճակին մէջ 1580ին տեսաւ զինքը նաև հռչակաւոր Փաղդիացի Շեյխնուր Մոնթէյ-նը, ինչպէս գրեթէ զար մը վերջը Միլիթէ՝ Խալափ գալով պիտի տեսնէր նոյնպիսի վիճակի մը մէջ ուրիշ իտալական հանճար մը՝ Փալիւնուր:

Սակայն 1581ին ձմեռուան մէջ՝ յետ կըր-կին ու կրկին թախանձագին աղբանքերու՝ փոխադրուեցաւ ուրիշ սենեակ մը՝ որ ա-

առաջին տխուր երեւոյթը չունէր, և ուր իրեն վրայ խցնացող ազնուասիրտ պատանի մը՝ որ քանտասպանին ազգականն էր, ծառակէ կերպով իրեն կու տար քանի մը գիրքեր և հնարաւոր եղած փոքրիկ գիւրու թիւները: Նոյն տարւոյն մէջ իմացաւ Տասսոյ՝ իրեն թշուառութեան գուցէ գլխաւոր և միակ ակամայ պատճառին՝ Ելէոնորա իշխանուհւոյն մահը, որ ըստ Պոմպէյ լիտտա պատմագրին՝ յառաջ եկած էր՝ իրեն սիրելի քերթողին թշուառ վիճակին համար զգացած վիշտերէն ու սրտացաւէն: Այս գոյժը լսեց Տասսոյ՝ առանց բռն մարտաբերելու, և խորհրդաւոր լռութիւնը պահեց իրեն մնացած ցաւալից կենսաբնի ընթացքին մէջ, ոչ երբ մը գրեց և ոչ խօսքի մէջ հընչեց երբեք իրեն այնքան սիրելի պաշտպանին անունը: . . . Կան այնպիսի զգացումներ՝ որոնց արժանաւոր թարգմանիչ լռութեան ազդու լեզուն միայն կրնայ ըլլալ:

* *

Մինչդեռ այսպէս հոս բանտի որմերով շրջապատուած՝ ցաւալի կենտրի մէջ բըռնադատուած էր լուրի Տասսոյի քնարը, անդին սմբողջ Եւրոպայի մէջ մեծաւաճաւ կը հռչակուէր Փերթողին անունը: Առանց իրեն գիտակցութեան՝ վեց մասնան չլրաւ գտնէ մէջ Սլաւոնիա երաւոյնի զիւցազներ գութիւնը վեց տպագրութեամբ հրատարակուէր էր՝ իրեն քերթուածին վրայ հիացող բարեկամներու և տպագրատուններու ձեռքով ի տարիտի և Գաղղիոյ մէջ: Բաւական ըլլալով այս եղած տպագրութիւնները յագեցընելու քրիստոնեայ ժողովուրդներու եռանդը, ուրիշ նորանոր և առջիններէն ասելի ինքնավար կառարարուած տպագրութիւններ ալ հետ զհետէ լոյս կը տեսնէին: Այսպիսի տարբորակ երազութեամբ տարածուելուն պատճառը ոչ միայն քերթուածին ներքին արժէքն էր, այլ նաև ժամանակին պարտաքանքը, որոնք քերթուածին պարունակութեան հետ անուղղակի կապակցութիւն ունէին: Ազատումն Եւրոպադեմի գիւցազներգութեան հրատարակութիւնը գրեթէ ժամանակակից եղաւ Լէպանտոյի հռչակաւոր ծովամարտին, որուն մէջ քրիստոնեայ ազգերու դաշնակից նաւերը խորտակեցին օսմանեան անեղ նուաորովորը, որ կը սպառնար ամբողջ Եւրոպայի պետութիւններուն, և շատերու ոգին գրգռուած էր չարունակելու պատերազմը և Թուրքերը մղելու դէպի հոն՝ ուսկից եկած էին: Այսպիսի գագա-

ման մը թարգման եղան Տասսոյի Ա. Եւրգին՝ հինգերորդ ութեակին տողերը.

... Եւ եթէ որ մ'անգիպի
Երբ ընտիր հառապեալցն Քրիստոսի խաղաղին,
Եւ նաեւորդ ու այրուածիվ հիշն ընեն ու կործնու
Խրոխ Թրակացիէն աւարն այն մեծ ու անբարար, և այլն:

Սակայն փառքին ընթացակից եղած է միշտ նախանձը, ուսկից յառաջ եկած վիշտերը՝ կը դիմէին ծանրացնելու թշուառ քանտարկուածին կենքի դառնութիւնները: Խժժող և շատ անգամ յանդուգն և տգէտ քննադատութիւնը՝ իրեն սեփական նախատինքի ցեխը՝ ձախաւեր ձեռքով չարուտեց նաև Տասսոյի շնաշխարհիկ քերթուածին վրայ:

Ազատումն Եւրոպադեմի բանաստեղծական գլուխ գործոցը պատարակել լանացողներէն էին՝ Ֆրէյնցէի նորահաստատ կրտսէր Կուլուած լեզուական և գրականական գիտութեանց նուիրուած ակադեմիայի անդամները, ինչպէս յետոյ նաև մեծահանձար Գալիլէոս աստղաբաշխը, որուն գիտնականը գրած քննադատութիւնը միշտ սեւ բիծ մը պիտի մնայ մեծաւաճաւ գիտնականին զըրականական պայծառութեան վրայ: - Բանտին միջէն հրատարակեց Տասսոյ իրեն Զատագովորները, որով ոչ միայն իրեն հօրը պատիւը կը վերականգնէ (որուն դէմ ալ յարձակուէր էին Ակադեմիականները) այլ նաև իրեն պարտաւարկներուն անձիւր քննադատութիւնները կ'եղծանէ, և անոջ ալ ինքն անձամբ իրեն գրածին թերութիւնները ցոյց կու տայ, ցաւ յայտնելով որ առանց իրեն գիտութիւն և հրատարակութեան ըլլալով՝ չէր կրցած զանոնք սրբագրել: Այսպիսի համեստ և մտացի ջատագովութեան մ'առաջ բերած ապացոյցներուն դէմ՝ միայն նախախոյանքներ ընելով պատասխանեցին հակառակորդները, և վիճաբանութիւնը երկար տարիներ շարունակուեցաւ Մեծ Փերթողին պաշտպաններուն և պարտաւարկներուն միջեւ, գործնական կերպով ճշմարտելով այն խօսքը՝ թէ « Ակադեմիաները կը քնանան՝ երբոր մեծ հանձարներն հայածելու առիթ չունենան »: (Ճիշդ. Սպիքի. Գարգ Տրիկ. Տասսոյի. էջ 81):

Մինչդեռ գրագէտներու դէմ կը պատեարագմէր Տասսոյ՝ իր համբաւն անաղարտ պահելու համար, ներսն ալ հարկադրուած էր ինքզինքը պաշտպանելու Ս. Աննայի հիւանդանոցին չարամիտ ծառաներէն ոմանց դէմ, որոնք մերթ իրենց տմարկի վարժունքով և մերթ պաշտաման գեղծումներով՝ անպակաս նեղութիւններ կու տային թշուառ

Քերթողին: Ստեպ ստեպ անցայտ կ'ըլլային սենեկէն իրեն գիրքերը կամ իրեղէնները և երբեմն նաև իրեն յատկացուած ոգեպաշէկ կերակուրը՝ նոյն իսկ իրեն ներկայութեան և աչքին առջև, առանց գողցողը յայտնուելու կամ տեսնուելու. այնքան որ Տասույի յուզուած մտքին մէջ Համադրում գոյացաւ՝ որ աներեւոյթ դիւական ոգի մը կ'անցայտացընէր զանոնք, ինչպէս կ'ըսէ իր քանի մը նամակներուն մէջ: Սակայն բանտի մէջ գրած 500էն աւելի նամակներէն (որոնք տապաղուած են իր Համահայտաբ գործերուն մէջ) շատ սակաւաթիւ են անոնք՝ որ երևակայութեամբ յուզուած մտքի մ'արդիւնք են, մնացած բոլորն ալ այնքան ճշգրիտ գաղափարներ, այնքան լուսավոր և լուրջ գրութիւններ են, որ շատ հաւանաւոր կան կ'ընեն կենսագրի մը (Վերաստի) կարծիքը՝ թէ այն պատմաուսու (էր ուզեր Ալֆոնսոս) ազատութիւն տալ Տասույի, որովհետեւ կը վախէր՝ որ իրեն իշխանութենէն դուրս ելնելէ վերջը, պիտի ուզէր նա վրէժխնդրի ըլլալ իրեն դէմ՝ կրած շարշարաններուն պատմութիւնն հրատարակելով: Սակայն այդպիսի պատմութիւն մը անգիր կերպով տրդէն ծանօթ էր շատ արեւելէր անձանց, որոնք յատկապէս Ֆէրրարա կ'երթային այցելելու և միթիթարելու թշուառ քանդակարտ: Իսկ ինքը ամէն կողմ կը գտէր, ամենուէն կ'աղերսէր՝ իր ազատութիւնը ձեռք բերելու համար, իշխաններու, կաթողիկոսներու, Քահանայապետին և Վայսմարի վերջապէս 1586 տարւոյն զարնան՝ մտածեց ազերսագիր մ'ուղղել իր Հայրենի քաղաքին՝ Բերգամոյի ժերակուտին: Սըրտառու ազերսագիրը, ինչպէս կը վկայէ Մանսոյ պատմագիրը, ծերակուտի անդամներուն աչքերէն արցունքներ թափեց, և միաձայն որոշեցին քաղաքին եպիսկոպոսը տղերսարկու դրեկ Ալֆոնսոս Գուստէն խնդրելու՝ որ շնորհէ իրենց քաղաքակիցը Տասուին Բերգամոյ տանելու: Սակայն Գուստը կ'ընդդիմանար և քանակցութիւններն երկար ամիսներ շարունակուեցան, և Ալֆոնսոս առաջ թողուց Տասուն այն ժամանակ՝ երբ տեսաւ որ տնոր քաղաքայում առողջութիւնն՝ անարմանելի կերպով զինքը մահուան մօտեցուցիր էր: Ուստի զանազան պայմաններ դնելով բերգամոսեաց՝ Հուսկուրեն 1586, Յուլիսի 6ին, բացուեցան քանտին դռները Տասույի առջև, և յանձնուեցաւ նա իրեն գատատարարներուն ձեռքը, որոնք եկած էին Հանդիման տանելու Քերթողը մինչև Մանսուա՝ Վիրգիլիոսի ծննդավայր քաղաքը:

Տասույի բանտը անփոփոխ պահուած է մինչև այսօր, ուր աղին զգացումն ունեցող բազմութիւն այցելուներ կը մտածեն և կ'արտասուեն: Տիրամիտ որսերուն վրայ բնութարար այցելուներու անուններուն խառնուած են Վարզմիր Դր Լալիէնի, Լամարտինի, Պայրնի, Հիովաննի Պրատիի և ուրիշ հռչակարար մատենագիրներու և քաղաքագէտներու անունները: Բանտին մուտքի դրան վրայ կը կարդացուի հետեւեալ արձանագիրը. « Պատուեցեք, ով ապագայ սերունդներ, այս սենեկիս համարը, ուր Տորկուատոյ Տասույ, մեղամաղձ քան թէ խելագարութենէ հիւանդացած՝ բանտարկուած մնաց եօթը տարի և տասնըմէկ ամիս. չարադրեց արձակ և ռոտանաւոր գրութիւններ և ազատութիւնն գտաւ Բերգամոյ քաղաքին աղերսով, 1586ին, Յուլիսի 6ին: »

* *

Բանտարկութենէն ազատուելէ վերջը թշուառ Տասուն դեռ ինքը տարի կեանք ունեցաւ, միշտ հիւանդագին և աներգչատ անձկութեանց մէջ: Իրեն գրականական կեանքը կրնա՞ր ըսել կիսամեռ վիճակ մ'ունեցաւ, ուրիշ արդիւնք չընծայելով՝ բայց եթէ կիսկատար մնացած աշխատութիւններ սմբողջանելով և կամ կեանքի պարագաներուն յարմար երգի յօրինելով և կամ սրբազան քերթուած իկներ գրելով: Սպրուտի սեփական դիւրութիւններէ զուրկ՝ Դանտէի նման մուրդուրեթամբ և թափառական կեանքով ապրեցաւ: Քիչեր եղան զինքը հիւրասիրողք և միթիթարողք. շատեր՝ եթէ չհալածեցին՝ գէթ նորանոր դառնութիւններ պատճառեցին:

Մանսուա հանելու ակն՝ Տասույի առաջին մտածութիւնն եղաւ շնորհակալութեան նամակներ գրել իրեն ազատութեան համար աշխատող Բերգամոյի ծերակուտին և եպիսկոպոսին: Ետա գոհ էր Տասույ զինքն հիւրասիրող Կոստանդին և Գուրդոյ Գունցազա իշխանազուն եղբայրներուն ապարանքին մէջ, բայց իր խանդարուած առողջութեան վնասակար ըլլալով Մանսուայի ձուհիներէն բուրած ապականիչ օդը, մեկնեցաւ անկէ և գնաց բնակելու Բերգամոյ՝ ժամանակաւ Տասուն ազատուէմին սեփական պալատին մէջ, ուր անցուցեր էր իրեն մանկութեան օրերէն մաս մը: Քաղաքացիք մեծ պատուով ընդունեցան զինքը: Քանի մ'ամիս միայն մնաց Հոն Տասույ, ուր ընացուց և հրատարակեց Տարիսմանտոյ կուշուած վրայասանական ողբերգութիւնը, ու

րուն ձեռք զարկեր էր 1574 տարւոյն մէջ: Բերգամացիք շատ գոհ մնացին այսպիսի երկասիրութեան մը իրենց քաղաքին մէջ հրապարակուելէն, և իբրեւ երախտագիտական ցոյց մը՝ մինչև այսօր իբրեւ ազգային նուիրական ստացուածքի մը՝ Պաշաու Տասւտոյ կոչուող պաշէկցին նոյն ընտանոցից սեփական տանը, թէպէտ և զարկուր ընթացքին մէջ զանազան տէրերու սեփականութիւն եղած է, յետ անժառանգ մեռնելու 1785ին՝ Տաստոյ գերդաստանին վերջին պայտազատին Բերգամոյէն 1587ին վերջերը գործեալ Հոովմ գնաց Փերթողը, ուր սիրալիք ընդունելութիւն գտաւ կարգինայնիւնէն, և անկից անցաւ Նապոլի՝ յառաջ վարելու համար իրեն մարդնական ժառանգութիւնը ձեռք բերելու նպատակաւ սկսուած գատը: Հոն Մոնտէ Օլիվէտոյ վանքին կրօնաւորներուն հիւր եղաւ, ուր նոյն վանքին անուանով քերթուած մ'ալ գրեց, և այն խաղաղութեան առանձնացին մէջ Ազատուան Երաւադէմի գիւցացւորութիւնը յեղափոխել սկսաւ՝ Տիրոսն Երաւադէմի կոչելով քերթուածին վերնա՝ գիրը, և թօթափելով միջէն այն մասերը՝ որոնք Եստեան տոճմին գովեստները կը բովանդակէին, զոր օրինակ՝ Ալիսնասու Դուքսին բրած նուիրակներ, Հոնիալդի անունը, Սոփրոնիայի դուռագը, Հոնիալդի վաճանին պատմական նկարագիրը. փոխեց նաև ինչ որ քերթուածին մէջ կամ քննադատներուն և կամ իրեն՝ հեթանոսական և կամ չարազանց սիրահարական մասեր երեւցած էին: Բայց այս յեղափոխուած գործը՝ Ազատուան Երաւադէմի գեղեցկութիւնն և յարգը չունեցաւ գիտական աշխարհի առջև, և ժողովուրդն ալ կարեւորութիւն չտալով անոր՝ շարունակեց իրաւամբ սքանչանալու միշտ Մեծ Փերթողին առողջ մտքին անգրանիկ և հարազատ ծնունդին վրայ, որուն ընթերցումն և երգի վերածումները տարածուր էին նաև ռամիկ դասակարգին մէջ:

Ուշ ամիս վերջը Նապոլիէն Հոովմ վերադարձաւ և անկիւն ալ Ֆիլեմոն, ուր հրաւիրուած էր Տոկանայի Դքսն 1590ին, ուր ամէն դասակարգի մարդիկ զինքը մեծ ծարանքով ընդունեցան, իբրեւ քաւութիւն մը Կրտսեայի Աղաթեմականներուն կանխաւ իրեն զիւցացնելու զէմ ցոյց տուած թշնամական և անիրաւ վարմունքին: Երկու տարի վերջը Մանտուայէն և Հոովմէն անցնելով՝ գործեալ Նապոլի գնաց՝ վերոյիշեալ գատին պատճառաւ, ուր Մանտոյ իրեն բաւական (և յետոյ կենսապիւր) հիւրասիրեց զինքը՝ ամէն զիւրութիւն շնորհելով, և ուր գրեց իրեն Եսթրաիլայք բանաստեղծութիւնը

որ կրնայ նախագաղափար մ'ըսուիլ Միտոնի Կորուստ Դրախտիկն անմահական քերթուածին:

Երբ 1592ին գարնան Նապոլիէն Հոովմ կը դառնար՝ ճանապարհին հոչակաւոր Նիարա աւազակին ընկերներուն ձեռքն ինկաւ, որ երբ իմացան թէ բռնուածը Տորիուստոյ քերթողն է, ոչ միայն բնաւ նեղութիւն մը չուրին, այլ և աւազակապետն անձամբ անոր տպաւորութեան համար՝ մնացած ճամբան ընկերեց իրեն հետ մինչև Հոովմայ մօտերը. այսքան տարածուած և յարգուած էր քերթողին անունը ամբողջ Իտալիոյ մէջ:

Հոովմ հասնելուն պէս՝ Ալդորանդինի Կարդինալը՝ որ իրեն բարեկամ ու պաշտպանն էր՝ վառականի մէջ հիւրասիրեց զինքը կղեմէս Բ. Քաշանայապետին կամբով, ուր իրեն ուսմանց զբաղեցաւ Տաստոյ և լմնցնելով իր իրացադեմութեան վերածմունքը՝ նուիրեց զայն վերոյիշեալ կարդի նալին իբրեւ նշան երախտագիտութեան: Վերջին անգամ մ'ալ 1594ին գործեալ Նապոլի գնաց, որուն օդին մեղմութիւնը կազդուումն էր իր քաջայայուած առողջութեան: Հոն Բենեդիկտեան կրօնաւորներէն հիւրասիրուած ժամանակ գրեց երաժշտութեան համար զանազան քնարերգական տաղեր: Սակայն քիչ ժամանակէ վերջը նամակ մ'ընդունեցաւ Ալդորանդինի Կարդինալէն, ուրուն մէջ կը ծանուցանէր Փերթողին որ կղեմէս Քաշանայապետը զինքը իրեն մէջ կանչէր, ուր որոշած էր տալու իրեն այն պատիւը՝ որ երբեմն Պետարարկայի շնորհուած էր, հանդիսապէս պսակելով զինքը Կապիտոլիոնի վրայ՝ իբր կերպովեց քերթող քրիստոնէական կօնից: Համեստութեան զգացմունքով լեցուած՝ ի սկզբան հրաժարեցաւ Տաստոյ այդպիսի գերազոյն պատուով ցոյցէ մը, բայց յետոյ տախտակեցաւ տեղի տալ քարեկաններուն թախանձանքներուն և 1595ին սկիզբը հասաւ Հոովմ:

Քաղաքին դրան առջև ընդառաջ եկած էին իրեն Կարդինալներ և Հոովմայեցի ազնուականաց և գիտնականաց խումբ մը՝ խուռն ժողովուրդեան բազմութեան հետ, որոնք յաղթանակեց զինքը Վատիկան առաւել տնդեցին: Ուրախութեամբ ընդունեցաւ զինքը Քաշանայապետը, և իմացուց որ հրամայել էր իրեն պատկազրութեան համադէպ կատարելու պատրաստութիւնն ընելու, և յանձնեց նաև որ իրեն անձնական գանձէն երկու հարիւր դոլլառ տարեթոյակ տրուի Փերթողին, որպէս զի բնաւ նեղութիւն մը չունենայ: Նոյն օրերը Նապոլիէն ալ լուր կը հասնէր Փերթողին՝ որ զինքն

իրեն մօրենական ժառանգութենէն զրկողը յանձն առեր էր ոչ միայն մեծագումար զբաւում մը վճարելու, այլ նաեւ չորս հարիւր դուշատ տարեթոշակ մը կտպեր էր իրեն

էր զինքը իրեն երջանկաւէտ վայելքին: Իրեն քնակութիւնը հաստատեր էր Ս. Ռնտփրիտի վանքին մէջ, որուն կրօնաւորները իրեն սրտակից բարեկամներն էին, ուր հա-

Մահաբժամ Տասսույի

ցկեանս: Տասսույ ուրախ սրտով կ'ընդունէր իրեն հանդէպ եղած այս կարգադրութիւնները, բայց կը զգար արդէն որ խանդարուած առողջութիւնը պիտի չթողուր իրեն անոնց արդիւնքը վայելու երբ երկիրս սկըսաւ զինքը սիրել՝ երկինք արդէն հրաւիրած

սաճ օրը արդէն ջերմէ բռնուած էր, որ հետզհետէ սաստկանալով՝ քանի մ'օրուան մէջ զինքը մահուան դուռն հասուց: Անդուտ անցան կրօնաւորաց հոգածու խնամքն և բժիշկներու հարտաբուժիւններն: Տասսույ հոգեւորական բոլոր պատրաստութիւններով

գորացած և Քաշանայապետին յատուկ օրհնութեամբ մխիթարուած՝ կնքեց հոն սըրբութեամբ և քրիստոնէական արիութեամբ իր մահկանացու կեանքը 1595, Ապրիլի 21ին, սկսելով անմահական փառաց կեանքը Երկնայինն Երուսաղէմի, և սուգի և ցաւոց մէջ թողլով ոչ միայն Հոռվմ քաղաքն, այլ ամբողջ Խտայիան։ Պատկադրութեան հանդէսը կատարուեցաւ իր մահացու նշխարաց վրայ, զոր փառաշուք գահաւորակի մը վրայ դնելով՝ ծածկեցին ծերակուտական ծիրանիով և զարդարեցին զափնիէ պսակով, և յաղթանակաւ Հոռվմայ թաղերուն մէջ պտտացուցին, շրջապատեալ քաղաքական և կրօնական պաշտօնեաներէ և անթիւ սգազգեաց ժողովրդէնէն։ Տասուոյի կանխաւ յայտնած փափաքին համաձայն՝ իր մարմինը թաղուեցաւ Ս. Ոստիքիոսի վանքին եկեղեցւոյն մէջ՝ հետեւեալ պարզ արձանագրութեամբ դամբանին վրայ. « Հոս կը հանգչին Տօրկուտոս Տասուոյի ոսկրները »։

Այս պարզ դամբանաքարին տեղ՝ հիմայ շքեղ մահարձան մը դրուած է՝ ճարտարաբանութեամբ գործ կանովայի աշակերտ Ֆարբիս անդրիագործին, զոր կը ներկայացընեմ ընթերցողներուս՝ առանց չորս կողմէն խորհրդաւոր զարդերով և արձանագանդակներով շրջապատուած կամարակապին, որուն ներքեւ զետեղուած է այս արձանը՝ Խտայիոյ Դիւցազներգակ Մեծ Քերթողին՝ անմահաւորն ՏՈՐԿՈՒՍՈՍ ՏԱՍՍՈՍԻ։

Հ. Ա. ՏՈՐՈՍԵԱՆ

ՄԱՀԱԶԴ

ՀԱՆԳԻՍ

Հ. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ Վ. ՉԻՔԻ

Մխիթարեան Միաբանութիւնը գեկտեմբեր 24, կորանցուց իր երիցազոյն անդամներէն մէկը՝ Վեր. Հ. Նիկողայոս Վ. Չիքին, յետ կարճատեւ հիւանդութեան։ Հանգուցեալը հունգարահայերէն էր, ծնած 1835, քահանայ ձեռնադրուելով 1867 ին,

կը պաշտօնավարէր Միաբանութեանն այլ և այլ գործերուն մէջ. Յիշատակելի է իր ժողովրդապետութիւնն ի Սիմֆերոպոլ, 1887-1890, ուր իր եռամեայ պաշտօնավարութեան միջոց յաղեցաւ կառուցանել տալ ժողովրդեան նոր առաջնորդարան մը և ընդարձակել ծխական ուսումնարանի շէնքը։ Յետոյ, երկար տարիներ կեցեր է իր ծննդավայրը, իբր հոգաբարձու Միաբանութեանն նոյն տեղւոյ վանատան և օգնական ժողովրդապետի։

Հ. Նիկողայոս Վ. Չիքի

Ողբացեալ վարդապետը, իր խաղաղական կենաց ընթացքին մէջ թէեւ քիչ, բայց շահեկան կերպով երեւցեր է Բազմավէպի մէջ, Յիշատակելի են իր տեղեկատուութիւններն ու թըգթակցութիւնները Սիմֆերոպոլէ, տեղագրական կամ այժմէական բովանդակութեամբ՝ ինչպէս վարժարաններու կամ մրցանակաբաշխութեանց նկարագիրներով։ Վերջի տարիներս մասնաւորապէս կը շահագրգռուէր հայ ընթերցող հասարակութեամբ՝ թարգմանելով կամ տեղեկագրելով խմբագրութեանն ինչ որ հունգարական մուսուլման մէջ հետաքրքրական կ'երևնար հայոց նկատմամբ։

Իր մահը ողբացուած է իր հայրենակիցներէն և ծանօթ եղբայրակիցներէն։

ԻՄԲ.